
ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԿԱՐԻՆԵ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

«Քաղաքական ազգ» և «քաղաքացիական ազգ» եզրույթները գործածվում են որպես «ժամանակակից ազգ» եզրույթի հոմանիշներ՝ մի դեպքում շեշտելով ազգի քաղաքական անկախությունը, որը նա ձեռք է բերել ազգային ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքի հիման վրա, մյուս դեպքում՝ ազգի քաղաքացիականությունը: Թերևս կարելի է գործածել նաև «քաղաքական-քաղաքացիական ազգ» եզրույթը՝ հավասարապես կարևորելով ժամանակակից ազգի երկու կարևոր առանձնահատկությունները՝ ինքնավարությունը և քաղաքացիական հասարակության առկայությունը: Էռնեստ Գելները և ազգերի՝ ժամանակակից լինելու տեսության նրա հետևորդները ազգի կազմավորման գործում չեն կարևորում հասարակական և քաղաքական գործոնը, փոխարենը ազգերի կազմավորումը կապում են տնտեսական նոր հարաբերությունների՝ ագրարայինից արդյունաբերական տնտեսության անցման հետ: Մատերիալիզմի և իդեալիզմի հազարամյակների պատմություն ունեցող բանավեճը, որից էլ բխում է «հասարակական-քաղաքակա՞ն, թե՞ տնտեսական» արիեստական հարցադրումը, վերանում է, երբ ուսումնասիրվող առարկայի նկատմամբ ցուցաբերվում է համակարգային մոտեցում, որի դեպքում սոցիալական, մշակութային, տնտեսական և բոլոր մյուս գործառույթները դիտարկվում են փոխադարձ կապերի և ազդեցությունների մեջ: Ազգի ձևավորման գործընթացում նշված բոլոր գործոնները՝ սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական, մշակութային և այլն, կարևոր են, և թե դրանցից որն է մյուսի նկատմամբ գերակա, կախված է ընդամենը դիտանկյունից: Ավելին՝ որպես կապիտալի տարատեսակներ՝ դրանք, էներգիայի փոխակերպման օրենքի համանմանությամբ, կարող են փոխակերպվել մեկը մյուսին:

Քաղաքական ազգի գործառական առանձնահատկություններն ուսումնասիրելիս առնչվում ենք ինչպես բացահայտ, այնպես էլ ոչ բացահայտ, թաքնված և անուղղակի ազդեցություն ունեցող գործառույթների¹: Այս առնչությամբ կարևոր է դառնում «սոցիալական կապիտալ» երևույթի կառուցվածքի և գործառույթների ուսումնասիրությունը, որն իր հերթին օգնում է քաղաքական ազգի գործառական առանձնահատկությունները դիտարկելու նոր տեսանկյունից:

Սոցիալական կապիտալի հիմնախնդիրը թեև արդեն մի քանի տասնամյակ գտնվում է հասարակական գիտությունների ուշադրության կենտրոնում, այդուհանդերձ մինչ օրս մնում է բանավեճի առարկա, թերևս իր բնույթով

---

¹ Տե՛ս **Մերտոն Ք.** Явные и латентные функции // «Американская социологическая мысль». Тексты. М., 1994, էջ 379-447:

թի բարդության, հակասականության և միանշանակորեն չընկալվող բովանդակության պատճառով: «Սոցիալական կապիտալ» եզրույթը 1916 թ. առաջին անգամ օգտագործել է ամերիկացի սոցիոլոգ Լիդա Յանիֆանը. «Մարդկային այնպիսի ունակությունները, որոնք են բարյացակամությունը, ընկերասիրությունը, մարդկանց և ընտանիքների միմյանց հետ շփվելու պահանջը, զգալի են մեր ամենօրյա կյանքում և ստեղծում են հասարակական համերաշխության մթնոլորտ: Երբ անձը շփվում է իր հարևանի հետ, և նրանք միասին՝ մյուս հարևանների հետ, տեղի է ունենում սոցիալական կապիտալի կուտակում, որը ոչ միայն բավարարում է նրանց սոցիալական պահանջմունքները, այլև ունի տվյալ համայնքի կենսամակարդակը բարելավելու սոցիալական մեծ ներուճակություն»²: Դժվար չէ նկատել, որ Յանիֆանը շեշտադրում է երևույթի երկկողմանի շահավետությունը և նշում է, որ մարդկային բարյացակամ փոխհարաբերությունների ու շփման շնորհիվ գոյացած սոցիալական կապիտալը ոչ միայն բավարարում է հասարակությանը մաս կազմելու մարդկանց պահանջմունքը, այլև նպաստում է համայնքի կենսամակարդակի բարձրացմանը: Այսինքն՝ այն շահավետ է ինչպես առանձին անհատի, այնպես էլ համայնքի զարգացման համար:

Սոցիալական կապիտալի գաղափարը թեև համահունչ էր այդ ժամանակաշրջանի ամերիկյան կենսակերպին և ժողովրդավարության գաղափարախոսությանը³, այնուամենայնիվ գիտական միջավայրում լայն արձագանք չունեցավ և չշրջանառվեց: Մարդկանց միավորվելու և համագործակցելու պահանջմունքը նորովի դիտարկելու Յանիֆանի գիտական փորձին անդրադարձ եղավ միայն կես դար անց. Գրեմ Լորի, Ջեյմս Քոուլմեն, Ռոբերտ Փաթեն, Ֆրենսիս Ֆուկույամա, Պյեր Բուրդյե: Այս գիտնականների աշխատություններում սոցիալական կապիտալի հիմնախնդիրը հետազոտվում է հասարակական բազմաշերտ փոխհարաբերությունների և փոխազդեցությունների համատեքստում՝ առնչվելով հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներին և հասարակական հաստատությունների բոլոր մակարդակներին:

«Սոցիալական» հավաքական և կազմակերպված կեցությունն է, իսկ «կապիտալը» այն կայուն պաշարն է, հարստությունը, որը վերարտադրվող և աճող շահույթի աղբյուր է: Հետևաբար, «սոցիալական կապիտալ» հասկացությունն արտահայտում է հավաքական կեցության շահավետ լինելու գաղափարը: Սոցիալականը վերաբերում է հասարակական կապերին և փոխազդեցություններին, իսկ կապիտալը, ունենալով տնտեսական ակունքներ, առնչվում է տնտեսական շարժառիթներին և նպատակներին, մասնավորապես՝ շահին և օգտակարությանը: Հետևաբար՝ ազնիվ, բարի և մարդասեր լինելը գնահատվում է ոչ միայն որպես բարոյական վարք, այլև հասարակական կապիտալ, որը նպաստում է հասարակական հաստատությունների (ընտանիքից մինչև ազգ և ողջ մարդկությունը) ամրապնդմանը: Սոցիալական համերաշխությունը սկսում է ընկալվել և՛ որպես հասարակության տարբեր խավերի ու մակարդակների միջև գո-

² Hanifan, Lyda J. 1916. The Rural School Community Center, Annals of the American Academy of Political and Social Science 67, p. 130-138.

³ Стейн де Токвиль А. Демократия в Америке. М., 2000, էջ 377-380:

յություն ունեցող փոխշահավետ դաշինք, և՛ որպես համընդհանուր բարօրության նախապայման: «Սոցիալական կապիտալ» հասկացության մեջ «կապիտալը» ածանցվում է «սոցիալականից»: Կապիտալի բնույթն այս դեպքում պայմանավորված է նրա հասարակական լինելու հանգամանքով: Այն կարելի է կոչել նաև «հասարակության կապիտալ»՝ հակադրելով «կապիտալի հասարակությունը» հասկացությանը, որտեղ արդեն հասարակությունն է ածանցվում կապիտալից: Քանի որ բնության մեջ յուրաքանչյուր ազդեցություն ունի իր հակազդեցությունը, ապա համանմանությամբ կարելի է եզրակացնել, որ, սկսած 20-րդ դարի վերջից, սոցիալական կապիտալի գաղափարի շրջանառությունը «կապիտալի հասարակության» կամ տնտեսական կապիտալի գաղափարի քարոզչության ավերիչ հաղթարշավին դիմակայելու փորձ էր և ծայրահեղ տնտեսական ազատականության քաղաքականությունը սոցիալական ազատականությամբ փոխարինելու ցանկություն: Այդ առումով կարելի է ասել, որ սոցիալական կապիտալի հայեցակարգի մշակումն արդեն դարձել էր ժամանակի պահանջ: Հասարակությանը և նրա գործարար աշխարհին անհրաժեշտ էր համոզել, որ սոցիալական համերաշխությունը նաև հեռանկարային է և շահավետ: Պետք էր փորձել կանխարգելել նաև ուրբանիզացիայի հետևանքով մարդկանց՝ բնությունից և միմյանցից օտարվելու գործընթացը, դիմակայել հասարակությունից մարդու օտարմանը և ընդդիմանալ օր օրի ավելի մեծ հոգևոր տարածքներ ամայացնող բարոյական արժեհամակարգի անտեսման և ամենաթողության թաքուն քարոզչությանը, ինչպես նաև մշակութային ինքնությունների համահարթեցման քաղաքականությանը: Բարոյական նորմերի արհամարհումը և նյութապաշտությունը փոխշահկապված են: Սակայն, ազատվելով բարոյականության «կապանքներից», մարդը ոչ թե ազատություն է ձեռք բերում, այլ հակառակը՝ ապրում է տագնապի զգացում՝ հայտնվելով պայքարի և մրցակցության այնպիսի խաղադաշտում, որտեղ խաղի կանոններին անձանոթ է: Մարդն այլևս իրեն չի զգում ապահով, անհանգստանում է իր ընտանիքի և հարազատների համար, օտարվում է միջավայրից, կորցնում է շրջապատի հանդեպ վստահությունը, և, վերջապես, միայնության և ունայնության մեջ կտրվում է այն բարակ թելը, որով նա կապված է հասարակությանը: Առկա և օրըստօրե խորացող ահա այսպիսի բարոյական և քաղաքական ճգնաժամի պայմաններում հասարակությանը որպես փրկօղակ առաջարկվում է սոցիալական կապիտալի հայեցակարգը: «Ճգնաժամային հասարակության մեջ, - գրում է Գագիկ Սողոմոնյանը,- գոյություն ունեցող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական քառսը և օրինական ճանապարհով այն հաղթահարելու դժվարությունները հասարակության առանձին անդամին դրդում են իրավական և բարոյական նորմերի ոտնահարման և արտաինստիտուցիոնալ ուղիներով հասնել ընդունված մշակութային կարգից շեղվող նպատակների իրականացմանը»⁴: Ի տարբերություն ճգնաժամային հասարակության՝ սոցիալական բավարար կապիտալ ունեցող հասարա-

⁴ Գ. Սողոմոնյան, ճգնաժամային հասարակության ընդհանուր բնութագիրը // Անցումային հասարակության սոցիոմշակութային փոխակերպումներ, հոդվածների ժողովածու, պր. III, Եր., 2007, էջ 14:

կության կարևոր առանձնահատկությունը մշակութային կարգից չզեղվող նպատակների առկայությունն է և դրանց հասնելու միջոցների ընտրության մեջ բարոյական նորմերով առաջնորդվելու կամքը: Սոցիալական կապիտալի կառուցվածքային առանձնահատկություններից է համարվում նրա աննյութական, անշոշափելի լինելը՝ որպես ոչ միայն կապերի և հարաբերությունների ցանց, այլև որպես հոգևոր միջավայր և համակարգ: Այն աննյութական, անտեսանելի իշխանություն է, այնպես, ինչպես բարոյականությունը, որը սոցիալական կապիտալի համատեքստում բացարձակ արժեք լինելուց դառնում է նաև հասարակության վերարտադրության և զարգացման նախապայման:

Սոցիալական կապիտալ գոյանում է հասարակական հաստատությունների տարբեր մակարդակներում⁵, և, ըստ դիտարկման հեռավորության, կարելի է առանձնացնել չորս մակարդակ. «նանո», որում ներառված են միջանձնային փոխհարաբերություններն ու ընտանիքը, «միկրո», որն ընդգրկում է քաղաքացիական հասարակությունն իր ներքին հարաբերություններով՝ ներառյալ տնտեսական ոլորտը և մամուլը, «մակրո», որն ազգային մակարդակն է և ներառում է նաև պետական իշխանությունը և, վերջապես, «մետա», որի մեջ ներառված է ողջ մարդկությունը: Համապատասխանաբար, նանոմակարդակում, որի կարևորագույն հաստատությունը ընտանիքն է, սոցիալական կապիտալի գործառույթներն են ազգային և ընտանեկան ավանդույթների պահպանումն ու փոխանցումը, սերունդների ներդաշնակ համակեցությունն ու հերթափոխը, երեխաների հոգևոր, գեղագիտական դաստիարակությունը և վստահության մթնոլորտում ընտանիքի բոլոր անդամների առողջ ապրելակերպի ապահովումը: Այդ մակարդակը ավանդույթների պահպանման առաջին և կարևոր աստիճանն է: Սոցիալական կապիտալի ձևավորման և պահպանման համար սոցիոմշակութային ավանդույթը թեև կարևոր նշանակություն ունի, սակայն առկա է նաև կենսաբանական և աշխարհագրական գործոնների ազդեցությունը:

Այսօր սոցիալական կապիտալի դերի և նշանակության մասին ամենից շատ խոսվում է երկրորդ՝ միկրոմակարդակում: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ այդ մակարդակը, ընդգրկելով նաև ողջ գործարար աշխարհը, ուղղակիորեն առնչվում է հասարակության տնտեսական կյանքի զարգացմանը: Այստեղ սոցիալական կապիտալի առաջնահերթ գործառույթներն են բիզնեսի համար տեղեկատվության բաց և թափանցիկ միասնական միջավայրի ստեղծումը և վստահության ու արդար մրցակցության մթնոլորտի ձևավորումը: Մակրոմակարդակում, որը ազգ-պետությունն է, ինչպես և մյուս մակարդակներում, սոցիալական կապիտալը, կատարում է սոսնձի գործառույթ: Սակայն այստեղ նրա համախմբման ներուժն ավելի մեծ է, քանի որ խարսխված է սոցիոմշակութային ընդհանրության վրա (մայրենի լեզու, պատմական հիշողություն, ազգային արվեստի ավանդույթներ, սովորույթներ, ազգակցական, ընտանեկան կապեր, կրոն և այլն): Սոցիալական կապիտալի ազգային գործառույթը հասարակության տարբեր շերտերի և խավերի համախմբումն է և միավորու-

⁵ St' u Ларионова Н. И. Содержание и формы реализации социального капитала // Автореферат диссертации. М., 2012, էջ 12-13:

մը մեկ ամբողջության մեջ՝ ընդհանուր շահի և ընդհանուր նպատակի շուրջ: Վերջինը բավական բարդ և դժվար լուծվող խնդիր է, քանի որ ընդհանուր նպատակ ունենալու համար անհրաժեշտ է նաև, որ ազգը լինի քաղաքացիական՝ բաղկացած քաղաքացիներից և ոչ թե հպատակներից, և որպեսզի նրանք շաղկապված լինեն բարոյական նույն արժեհամակարգով: Դա պահանջում է հասարակության մեջ վստահության բարձր մակարդակ: Ընդհանուր նպատակներ չեն կարող ունենալ մարդիկ, ովքեր միմյանց նկատմամբ ազնիվ չեն և, հետևաբար չեն վստահում միմյանց: Այս բոլոր գործոնները և հանգամանքները փոխկապակցված են: Փաստորեն, սոցիալական կապիտալը նոր բովանդակություն է հաղորդում շահ հասկացությանը՝ տալով նրան նոր դերակատարում արդեն նաև տնտեսական հարաբերություններից դուրս:

Սոցիալական կապիտալի համախմբման գործառույթը բխում է միավորման օգտակարության գաղափարից, որն ընդգրկման լայն դաշտ ունի: Հիմքում դրված է փոխադարձ շահի և աճող կապիտալի գաղափարը: Նույն խմբին պատկանելն օգտակար է խմբի յուրաքանչյուր անդամին, սակայն, միևնույն ժամանակ, այն պետք է օգտակար լինի ամբողջ խմբին և նպաստի խմբի վերարտադրությանն ու զարգացմանը, հակառակ դեպքում այն կվերածվի մեռած կապիտալի: Կարևոր է նշել նաև, որ հասարակական հաստատության մակարդակներից որևէ մեկում, օրինակ՝ ազգային մակարդակում, մարդկանց միավորման և համերաշխության դրսևորումը կարող է համարվել սոցիալական կապիտալ, եթե այն չի հակադրվում և հակասում մյուս մակարդակների միավորման դրսևորումներին: Սոցիալական կապիտալի գնահատման այսպիսի խիստ չափորոշիչները բխում են նրա հասարակական բնույթից, իսկ երևույթի բնույթի և եզրույթի միջև պետք է համապատասխանություն լինի:

Ֆրանսիացի հասարակագետ և փիլիսոփա Պյեռ Բուրդյեյն սոցիալական կապիտալը բնորոշում է որպես «գոյություն ունեցող կամ ակնկալվող կարողությունների միասնություն, որը փոխադարձ պարտավորություններով և խոստումներով միմյանց կապված կամ նույն խմբին անդամակցող մարդկանց, ինչպես նաև որոշակի հաստատությունների վերածված հարաբերությունների կայուն ցանց է: Խմբին անդամակցությունը որպես հավաքական կապիտալ, անդամի համար հենարան է»⁶: Բուրդյեյի ուշադրության կենտրոնում այն «շահույթն» է, որն անհատները միասին կուտակում են՝ մասնակցելով արժեքների ստեղծման համատեղ աշխատանքին: Ընդհանուր շահը, որն առաջանում է մարդկանց որևէ խմբի անդամակցելու շնորհիվ, նպաստում է հասարակության մեջ համերաշխության ձևավորմանը: Ըստ Բուրդյեյի, քանի որ սոցիալական հարաբերությունների շնորհիվ կուտակված այդ պաշարները և արժեքները հասանելի են դառնում խմբի յուրաքանչյուր անդամին, ուստի տնտեսական կապիտալը պայմանավորված է սոցիալական կապիտալի մակարդակով: Սոցիալական կապիտալի զարգացումը, իր հերթին, պահանջում է տնտեսական և մշակութային ներդրումներ: Ելնելով կապիտալի գոյացման և շրջանառման ո-

⁶ Бурдьё П. Формы капитала // «Экономическая социология», 2005, том 6, № 3, с. 65.

լորտներից՝ Բուրդյեն առանձնացնում է կապիտալի երեք հիմնական տեսակ. տնտեսական, որն անմիջականորեն և ուղղակիորեն վերածվում է փողի և սեփականության իրավունքի, մշակութային, որը որոշակի պայմաններում փոխակերպվում է տնտեսական կապիտալի ու կրթական հաստատությունների, և սոցիալական՝ հասարակական պարտավորություններով և կապերով, որը որոշակի պայմաններում փոխակերպվում է տնտեսական կապիտալի և վերածվում հաստատությունների (տիտղոսներ, կոչումներ և այլն): Անձին պատկանող սոցիալական կապիտալի ծավալը ուղղակիորեն կախված է սոցիալական ցանցի չափերից, ինչպես նաև տնտեսական, մշակութային և խորհրդանշական կապիտալների ծավալներից: Դա նշանակում է, որ, չնայած սոցիալական կապիտալը առանձին երևույթ է, այն երբեք անկախ չէ կապիտալի մյուս տեսակներից⁷: Բուրդյեն մանրամասնորեն վերլուծում է անհատի և սոցիալական կապիտալի փոխհարաբերությունները: Օրինակ՝ նա գտնում է, որ նույն խմբին պատկանելը անդամակցողի համար հենարան է, որի շնորհիվ բարձրանում է նրա հեղինակությունը: Սակայն Բուրդյեն չի նշում հակառակի հնարավորության մասին, երբ անձը կարող է վարկաբեկվել՝ անդամակցելով խմբի, որի վարկանիշը կամ ցածր է, կամ դեպքերի բերումով արագ անկում է ապրում: Անշուշտ, կարելի է ասել, որ ցածր վարկանիշ ունեցող խումբը այլևս սոցիալական կապիտալ չի համարվում, սակայն Բուրդյեն այդպես չի մտածում: Նա չի նշում, որ բոլոր միավորումները չեն, որ կարելի է սոցիալական կապիտալ համարել: Նա միայն փաստում է, որ խմբին պատկանելը հենարան է և բարձրացնում է տվյալ մասնակցի կշիռը: Նա շեշտադրում է միավորման կարևորությունը՝ անտեսելով միության նպատակի, բնույթի և բարոյական նկարագրի գործոնը: Գիտնականի ուշադրության կենտրոնում միայն ներխմբային փոխհարաբերություններն են, տվյալ անձի և խմբի համար դրա օգտակարությունը: Իր մեկ այլ՝ «Աշխարհը որպես կապիտալի տարբեր ձևերի փոխակերպում» բավական ուշագրավ հոդվածում Բուրդյեն դարձյալ անդրադառնում է սոցիալական կապիտալի հիմնախնդրին՝ հավասարության նշան դնելով կապիտալի և էներգիայի միջև. կապիտալ = էներգիա: «Մարդկանց կողմից կուտակվող կապիտալը հասարակության ֆիզիկական էներգիան է, և այն կարող է տարբեր ձևեր ունենալ» - գրում է նա և, վկայակոչելով Բերտրան Ռասսելին, ով նույնպես էներգիայի և իշխանության միջև զուգահեռ է անցկացրել, շարունակում է. «Ինչպես էներգիան, այդպես էլ իշխանությունը գոյություն ունեն բազմաթիվ ձևերի մեջ, դրանք են, օրինակ, հարստությունը, սպառազինությունը, քաղաքացիական իշխանությունը, հասարակական կարծիքը, հեղինակությունը և այլն: Թեև դրանցից ոչ մեկը ենթակա չէ մյուսին կամ սկզբնաղբյուր չէ մյուսի համար, այնուամենայնիվ դրանք անկապտելի են, և դրանցից որևէ մեկը, օրինակ՝ հարստությունը, մյուսներից առանձնացված վերլուծելու ցանկացած փորձ կլինի թերի: Հարստությունը կարող է գոյանալ ռազմական ուժից կամ հասարակական կարծիքի շնորհիվ, իսկ դրանք էլ իրենց հերթին կարող են առաջանալ հարստությունից: Հետևաբար, կարելի է եզրակաց-

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 66-77:

նել, որ իշխանությունը, ինչպես և էներգիան, անդադար փոխակերպվում է մի ձևից մյուսին, և հասարակության մասին գիտության նպատակն այդ փոխակերպումների օրինաչափությունները հասկանալն է»⁸: Ընդհանրապես, նյութական բարիքներն ինքնին, փոխազդեցություններից դուրս երբեք չեն կարող որակվել որպես կապիտալ, կարծում է ֆրանսիացի մտածողը: Այդուհանդերձ պետք է նկատել, որ Բուրդյեն սոցիալական կապիտալը բնութագրելիս չի կարևորում մարդկանց միավորման և համախմբման շարժառիթը, չի նշում, թե ինչ նպատակի համար են մարդիկ փոխադարձ խոստումներով պարտավորվում, այլ նշում է միայն միասնության և նույն խմբին պատկանելու շահավետությունը: Հետագարձ հայացք նետելով մարդկության պատմությանը՝ մենք տեսնում ենք, որ սոցիալական կապիտալի տեսության մեջ Բուրդյեի կողմից չկարևորված «բարոյական նպատակի» գործոնը անտեսվել է մակ գործնականում՝ պատճառ դառնալով մարդկության ամենամեծ չարիքի դրսևորմանը (խոսքը վերաբերում է մարդկանց՝ յուրայինների և օտարների բաժանելու երևույթին և օտարի մեջ թշնամի տեսնելու մտայնությանը): Մարդկությունն այսօր գերծանրաբեռնված է այդպիսի հատվածապաշտական, խմբային, կլանային շահեր հետապնդող միություններով և կազմակերպություններով (մաֆիաներ, թայֆաներ, միայն իշխանության ձգտող քաղաքական կուսակցություններ, խտրականության սկզբունքի վրա հենված ազգայնական խմբավորումներ և միջազգային տարածում ունեցող ու քողարկված նպատակներով զաղտնի տարաբնույթ կազմակերպություններ, կրոնական աղանդներ և այլն): Արդյո՞ք սրանք կարող են համարվել սոցիալական կապիտալի դրսևորումներ: Բուրդյեի ուսումնասիրության մեջ այս հարցի պատասխանը չկա: Ըստ էության, նրա տեսությունը արժեքավոր է սոցիալական կապիտալի ներքին մեխանիզմները հասկանալու առումով և բավական խոցելի է գաղափարական տեսանկյունից: Բանն այն է, որ միայն արդյունքով կարելի է որոշել, թե դա կապիտալ է, թե՞ տնտեսական, մարդկային, սոցիալական ներուժ: Կապիտալը, ի տարբերություն ներուժի, անպայմանորեն պետք է վերարտադրվի և զարգանա. հակառակ դեպքում այն այլևս կապիտալ չի լինի: Ընդհանրապես, ցանկացած երևույթ գնահատելիս և սահմանելիս ճիշտ է հենվել արդյունքի վրա: Օգտակար գործի արդյունքը չի կարող լինել հասարակության համար անօգտակար կամ, առավել ևս, վնասակար: Հայ հասարակությանը լավ հայտնի խնամի-ծանոթ-բարեկամ երևույթը, որն ունի սոցիալական կապիտալի որոշ հատկանիշներ, նույնպես սոցիալական կապիտալ չի կարող համարվել, որովհետև այն չի արտահայտում հասարակական շահը և չի նպաստում արդարության հաստատմանը և ազգի վերարտադրությանն ու զարգացմանը: Այս առնչությամբ անդրադառնալով հայ ազգի հատվածապաշտության խնդրին և վերլուծելով «շփման խմբեր», «մերձավորների աշխարհ», «սերունդների աշխարհ» երևույթները՝ Էդուարդ Հարությունյանը դրանք զատում է «ազգային հավաքականություն» երևույթից՝ վերջինիս մեջ տեսնելով ազգի

⁸ Бурдьё П. Мир как взаимопревращение форм капитала // Журнал “Со-общение”, (www.soob.ru).

զարգացման հնարավորությունը: Նա գրում է. «Ազգակցականությունն ինքնին «նարդամերժ» է, նրա խժժանքի և աջակցանքի ենթական «անձն» է, այն դիմավոր մեկը, որին տրված է «բարեկամ» լինելու Արտոնագիր»⁹:

Ամերիկացի հասարակագետ Ջեյմս Քոուլմենը՝ Բուրդյեի հետ միաժամանակ և նրանից անկախ մշակելով սոցիալական կապիտալի իր տեսությունը, գտնում է, որ վերջինիս կարևոր գործառույթներից մեկը մարդկային կապիտալի ձևավորումն է: Եթե երևոյթը պատկերացնենք եռանկյունու տեսքով, ապա անկյունները մարդկային կապիտալն է, իսկ դրանք միմյանց կապող կողմերը՝ սոցիալական կապիտալը: Սոցիալական կապիտալի ցանցի մեջ Քոուլմենը ներառում է ֆինանսական (տնտեսական), ֆիզիկական և մարդկային կապիտալները: Իր հոդվածը նա սկսում է հասարակական գործողության բնույթը պարզաբանող հայտնի երկու մոտեցումների կամ, ինչպես ինքն է անվանում, երկու ուղղությունների քննադատությամբ: Առաջին ուղղության ներկայացուցիչները մարդուն դիտում են զուտ որպես սոցիալական էակ և գտնում են, որ նրա գործունեությունը կարգավորվում է հասարակական նորմերով, օրենքներով և պարտավորություններով: Այս մոտեցման արժանիքը, ըստ Քոուլմենի, այն է, որ հնարավորություն է ընձեռում սոցիալական համատեքստում, արտաքին միջավայրի ազդեցության ներքո ուսումնասիրելու գործող անձի վարքը և բացատրելու նրա վարքի փոխակերպումները և փոփոխությունները: Երկրորդ ուղղության ներկայացուցիչները, որոնք մեծ մասամբ տնտեսագետներ են, գտնում են, որ գործող անձն իր որոշումներում հասարակությունից անկախ է և առաջնորդվում է սեփական հետաքրքրություններով և շահերով: Առաջին ուղղության թերությունն այն է, որ մարդը դիտարկվում է իր կրավորական վիճակում և չի կարևորվում անհատական նախաձեռնողականության դերը: Իսկ երկրորդ ուղղության դեպքում ընդհանրապես չըջանցվում է սոցիալական ներգործության և սոցիալական շարժառիթի գործոնը: Նորդասական ուղղության ներկայացուցիչները, օրինակ, անտեսում են այն ակնհայտ փաստը, որ մարդը սոցիալական էակ է, և դա նրա հիմնական հատկանիշն է: «Անհատի վարքը ձևավորվում, ուղղորդվում և կարգավորվում է հասարակական համատեքստում՝ ընդունված նորմերով, անհատական վստահության, հասարակական կապերի և հասարակական միավորումների միջոցով, որոնք կարևոր են ոչ միայն հասարակության գործառույթում, այլև տնտեսության համար»¹⁰, - գրում է Քոուլմենը: Հասարակական գործողության էության վերաբերյալ նրա դիրքորոշումը պարզ է. նա հանգում է ոսկյա միջինի գաղափարին՝ միաժամանակ նշելով, որ այդ երկու մոտեցումները չեն կարող կցվել կամ գունարվել միմյանց, և պետք է վերցնել դրանցից միայն մեկը, օրինակ՝ այն, որ մարդը սոցիալական էակ է, և դրա մեջ ներմուծել տարրեր մյուսից: Նրա կարծիքով, սոցիալական կապիտալը հենց այն գործիքն է, որի միջոցով կարելի է հասնել այդ ոսկյա միջինին:

⁹ **Էդ. Հարությունյան**, «Էթնոմշակութային ապաստարանը» որպես գոյատևման գեղագիտական նախագիծ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն և հոգեբանություն», 132.4, 2010, էջ 8 :

¹⁰ **Колмен Дж.** Капитал социальный и человеческий // «Общественные науки и современность», 2001, № 3, с. 123.

Քոուլմենի ուսումնասիրության մեջ ուշագրավ դրույթ է սոցիալական կապիտալի գոյացման գործում տեղեկատվական պաշարի արժևորումը: Որքան մեծ են ազատ տեղեկատվության հնարավորությունները, այնքան բարձր է տվյալ հասարակության մեջ սոցիալական կապիտալի մակարդակը: Տեղեկատվությունը գնահատվում է որպես գործողության սկզբնաղբյուր և դրդապատճառ: Գիտնականի համոզմամբ՝ սոցիալական կապիտալի հիմնական առանձնահատկությունը, որով նա տարբերվում է տնտեսական և մարդկային կապիտալներից, հասարակական բարիք լինելն է¹¹: Միևնույն ժամանակ նա նշում է, որ սոցիալական կապիտալի հարստացման գործընթացում տարբեր են ներդրողների և շահույթ ստացողների դրդապատճառները և շարժառիթները: Ստացողի շահագրգռությունը հասկանալի է, սակայն ավելի դժվար է, ըստ Քոուլմենի, հասկանալ ներդրողներին, որոնք կիսում են իրենց «հարստությունը» հասարակության հետ՝ չպահանջելով արագ փոխհատուցում կամ վերադարձ: Ի՞նչն է նրանց դրդում ինքնական ստանձնելու այդպիսի պարտականություն: Նրա կարծիքով, քանի որ սոցիալական կապիտալը հասարակական բարիք է, ապա հասարակության մասնավոր հատվածը շահագրգռություն չունի այն հարստացնելու համար, որովհետև չի ստանալու անմիջական փոխհատուցում: Սոցիալական կապիտալի ներքին հակասության մասին Քոուլմենի տեսակետը թերևս պետք է վերաբերի ոչ թե սոցիալական կապիտալի հայեցակարգին, այլ գոյություն ունեցող իրականությանը, որտեղ մենք առնչվում ենք ոչ թե սոցիալական կապիտալի կուտակման երևույթին, այլ դրա պակասին կամ երբեմն իսպառ բացակայությանը, երբ ներդրողները դեռևս չունեն այն գիտակցումը, որ հասարակական բարիքի ստեղծումը բխում է իրենց շահերից:

Ռոբերտ Փաթնենը տալիս է սոցիալական կապիտալի մեկ այլ սահմանում, ըստ որի՝ «Սոցիալական կապիտալը պատմության խորքը գնացող հասարակական փոխազդեցությունները բնութագրող այն ավանդույթներն են, որոնք ենթադրում են որոշակի բարոյական նորմերի վրա հիմնված փոխհարաբերություններ, մարդկանց միմյանց հանդեպ վստահություն, կամավորական տարատեսակ ընկերակցությունների լայն տարածում և քաղաքացիների մասնակցություն քաղաքականության ձևավորմանը»¹²: Ուսումնասիրելով հասարակության մեջ գոյություն ունեցող հորիզոնական փոխազդեցությունների ցանցը, Փաթնենը բացահայտել է համայնքներում հասարակական կազմակերպությունների քանակի և համայնքների տնտեսական զարգացման մակարդակի միջև գոյություն ունեցող ուղղակի կապը: Այսպես, օրինակ, Իտալիայի հյուսիսում քաղաքացիական ակտիվության աստիճանն ավելի բարձր է, քան հարավում, և նույն տարբերությունն առկա է նաև տնտեսական զարգացման մեջ: Իտալիայի օրինակով Փաթնենը փորձում է պարզել, թե որոնք են այն գործոնները, որոնք նպաստում են ուժեղ, պատասխանատու և արդյունավետ աշխատող ներկայացուցչական իշխանական հաստատությունների հիմնադրմանը և գործունեությանը: Փաթնենը նշում է, որ Իտալիայի հատկա-

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 136-137:

¹² **Putnam R.** The Prosperous Community. Social Capital and Public Life / R. Putnam // The American Prospect, 1993. – Vol. 4. P. 1–8.

պես այն շրջաններում, որտեղ բնակչությունը հարյուր տարի առաջ ավելի ակտիվ է իրեն դրսևորել հասարակական, քաղաքական իրադարձությունների ժամանակ, այսօր նրանց սերունդներն ավելի քաղաքացիական պահվածք ունեն և ավելի ներգրավված են քաղաքական որոշումների կայացման գործընթացներում, քան այն տարածքների բնակիչները, որտեղ պայքարի այդպիսի ավանդույթներ ձևավորված չեն եղել: Ըստ Փաթենեմի՝ քաղաքացիական ակտիվության ավանդույթը, գալով պատմության խորքերից, փոխանցվում է սերնդից սերունդ: Դժվար է չհամաձայնել գործնական օրինակների և փաստերի վրա հիմնված այն եզրահանգմանը, որ հասարակական վստահությունը, բարոյական նորմերի վրա խարսխված փոխհարաբերությունները, քաղաքացիական համագործակցության և մասնակցային գործընթացների հասարակական ցանցերը հենց այն գործիքներն են, որոնք ժողովրդավարությանը ստիպում են գործել, իսկ տնտեսությանը՝ զարգանալ¹³: Այդ գործառույթների ամբողջությունը Փաթենեմը կոչում է սոցիալական կապիտալ:

Սոցիալական կապիտալի բնույթի և գործառույթյան վերաբերյալ Ֆուկույամայի դիրքորոշումը տարբերվում է Փաթենեմի մոտեցումից: Ըստ Ֆուկույամայի՝ սոցիալական կապիտալը այն ոչ իրավական նորմերն են, որոնք օգնում են մարդկանց համագործակցելու: «Այդ նորմերը,- գրում է Ֆուկույաման,- ընդգրկման լայն շրջանակ ունեն՝ երկու ընկերների փոխհարաբերություններից մինչև ողջ հասարակությունը, և սերտորեն կապված են դավանանքի, օրինակ՝ քրիստոնեության և Կոնֆուցիոսի ուսմունքի հետ: Երկու ընկերների փոխհարաբերությունները բխում են գոյություն ունեցող և ընդունված մարդկային փոխհարաբերությունների նորմերից: Տեսականորեն փոխօգնության նորմը գոյություն ունի բոլոր մարդկանց հետ իմ հարաբերություններում, բայց գործնականորեն ես այն կիրառում եմ իմ ընկերների հետ: Այս տեսանկյունից վստահությունը, սոցիալական ցանցերը, քաղաքացիական հասարակությունը և այն ամենը, ինչն առնչվում է սոցիալական կապիտալին, հետևանքային են և առաջանում են սոցիալական կապիտալի արդյունքում և ոչ թե բնորոշում են հենց սոցիալական կապիտալը, որը բարոյական նորմերն են»¹⁴: Այդուհանդերձ, բարոյական նորմերի ցանկացած դրսևորում սոցիալական կապիտալ չէ: Այդպիսին համարվելու համար դրանք պետք է կիրառվեն խմբային համագործակցության մեջ, և, հետևաբար, դրանք այն նորմերն են, որոնք առնչվում են ավանդաբար ընդունված մարդկային այնպիսի առաքինությունների, ինչպիսիք են ազնվությունը, խոսքին տեր լինելը, հավատարմությունը, պարտաճանաչությունը, երախտագիտության զգացումը և այլն: Այն նորմը, որը միավորում է, օրինակ, ընտանիքը, բայց չի գործում ընտանիքից դուրս, Ֆուկույամայի կարծիքով, չի կարող ընտանիքից դուրս գտնվող հանրույթի համար սոցիալական կապիտալ լինել: Նրա կարծիքով, ինչպես մարդկային առաքինությունները, այդպես էլ միջամձմային և հասարակական հաստա-

¹³ **St' u Putnam R.** Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy// Princeton University Press, 1993, National Civic Review; Spring 1993, էջ 82:

¹⁴ **Fukuyama F.** Social Capital and Civil Society, IMF Conference on Second Generation Reforms, 1999, p. 2.

տությունների միջև գոյություն ունեցող փոխհարաբերությունները, ինքնին վերցրած, ոչ թե սոցիալական կապիտալ են, այլ սոցիալական կապիտալի արդյունք: Սոցիալական կապիտալը բարոյական նորմերն են և այն արժեհամակարգը, որոնցով մարդիկ առաջնորդվում են իրենց առօրյա կյանքում¹⁵:

Այստեղ մենք դարձյալ առնչվում ենք այն հիմնախնդրին, որը Բուրդյեի վերլուծություններում անտեսված է, իսկ Ֆուկույամայի ուսումնասիրություններում՝ անավարտ: Խոսքը սոցիալական կապիտալի կուտակման գործընթացում բարոյական արժեհամակարգի նշանակության հիմնախնդրի մասին է: Ֆուկույաման, կարևորելով բարոյական նորմերը, այդուհանդերձ գտնում է, որ եթե տնտեսական կամ մարդկային կապիտալները կարող են ունենալ բացասական հետևանքներ, ինչո՞ւ դա հնարավոր չէ սոցիալական կապիտալի դեպքում¹⁶: Այստեղ մենք հանդիպում ենք միանգամից երկու հակասության. առաջին՝ սոցիալական կապիտալը նույնացնել բարոյական նորմերին և միևնույն ժամանակ ասել, որ այն կարող է նաև բացասական հետևանքներ ունենալ, նույնն է, թե ասել՝ «մաքուր աղբյուրի ջուրը պղտոր է»: Եվ երկրորդ՝ նույնանալով «բարոյական նորմ» երևույթի հետ՝ սոցիալական կապիտալը դադարում է առանձին երևույթ լինելուց:

Սոցիալական կապիտալի բնույթը հասկանալու և ճշգրիտ սահմանելու համար անհրաժեշտ է ելնել արդյունքից, ավելին՝ այն պետք է գնահատել իր արդյունքով: Սոցիալական կապիտալի բավարար պաշարի չափորոշիչը հասարակական բոլոր հաստատությունների վերարտադրությունն ու զարգացումն է՝ ընտանիքից մինչև ազգը և ողջ մարդկությունը: «Կապիտալ» նշանակում է ոչ թե հարստություն, այլ անպայմանորեն աճող հարստություն, իսկ սոցիալական կապիտալի պարագային մենք գործ ունենք հասարակական բարիքի վերարտադրության հետ, որն ինքնին դրական հետևանք է:

Այսպիսով, հասարակական բարիքի վերարտադրությունն ու զարգացումը, որ հասարակական հաստատությունների վերարտադրության և զարգացման գրավականն են՝ սոցիալական կապիտալի կարևոր գործառական առանձնահատկությունն են և, միևնույն ժամանակ՝ հասարակության մեջ սոցիալական կապիտալի բավարար պաշարի առկայության կարևոր ցուցիչներից: Մյուս ցուցիչը, ինչպես արդեն նշել ենք, վստահության աստիճանն է և հասարակության ապահովությունը: Իր հերթին, հասարակական այնպիսի հաստատությունների վերարտադրությունը, ինչպիսիք են ընտանիքը և քաղաքական, քաղաքացիական ազգը, նպաստում է սոցիալական կապիտալի շարունակական աճին: Հետևաբար, սոցիալական կապիտալի վերարտադրության գործառությունն ունի ինչպես ազգային, այդպես էլ քաղաքակրթական նշանակություն՝ դառնալով մարդկության շարունակականությունը և առաջընթացը ապահովող գործոն:

¹⁵ Տե՛ս **Фукуюма Ф.** Что такое социальный капитал? // «Киевская лекция» (www.day.kiev.ua):

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 2:

Հայտնի է, որ մարդկային հասարակությունը փոխկապակցված գործառույթների համակարգ է, որտեղ ամենափոքր թվացող շեղումը կարող է խախտել համակարգի ողջ գործառույթունը: Այդ օրգանիզմում, որը հասարակությունն է, սոցիալական կապիտալը ոչ թե որևէ օրգան է, այլ իմունալ ենթահամակարգ, որի գործառույթն ամբողջ համակարգի ներդաշնակ և արդյունավետ գործառույթյան ապահովումն է և շեղումների ու խափանումների կանխարգելումը:

КАРИНЕ АКОПЯН – *Функциональные особенности социального капитала.* – В статье рассматривается концепция социального капитала как совокупности систематизированных социальных отношений, основанных на общепризнанных нравственных нормах и ценностях. Следовать этим нормам выгодно и обществу в целом, и каждому его члену. Систематизация основных элементов социального капитала в современном обществе (нормы, ценности, правила, доверие, социальные связи, репутация, культура) позволила выявить его функциональные особенности. Показаны многоуровневый характер обобществления социального капитала, его взаимосвязи с институциональной средой: социальный капитал выступает фактором формирования последней, а она, в свою очередь, воздействует на социально-экономическое развитие общества и повышение качества жизни. Социальный капитал повышает доверие к институтам государства и консолидирует нацию. Индикатором социального капитала является воспроизводство и развитие общества, нации и всего человечества. Различные сообщества и союзы, которые не способствуют достижению этой цели, нельзя считать социальным капиталом.

KARINE HAKOBYAN – *Functional Features of Social Capital.* – This article presents the analysis of functional features of social capital in modern society based on its systematized core elements (norms, values, rules, trust, friendship, reputation, culture, etc.). It treats social capital as a social relations system based on the moral values and norms adherence to which benefit to each member of a community and society as a whole. The paper shows the functional peculiarities of social capital at different institutional levels of the society and the mutual relations and connections of social capital with the institutional environment: social capital creates the latter, on the other hand, the state, in its turn, affects the socio-economic development of society and improvement of life quality. Social capital helps to increase the credibility of the institutions of the state and consolidation of nation. The indicator of social capital is reproduction and development of society, nations and mankind. Moreover, no community, unions and alliances can be considered as social capital, if they do not contribute to the achievement of this aim.